

STRUCTURA SEMIOTICII: HUSSLERL, PEIRCE, SAUSSURE, COȘERIU

Știința generală a semnelor n-are o istorie lungă. Ideea (necesității) ei a apărut în mințile mai multor savanți (aici se va vorbi despre cei mai importanți trei) la trecerea dintre secolele XIX și XX. Vom număra, nu peste multă vreme, 150 de ani de la primele scrieri dedicate acestei probleme de către Charles Sanders Peirce¹. Între timp, mai ales în partea ei aplicativ-productivă (în analiza textelor, verbale și nu numai, ca și în proiectarea-de-texte, în publicitate spre exemplu), disciplina și-a dovedit pe deplin imensa utilitate practică. Cât privește teoria, nu există astăzi universitate/facultate (cel puțin în științele umane) care să nu aibă specialiști sau chiar departamente dedicate domeniului, care la rândul-i s-a specificat în atâtea subdiscipline (semiotica *mass-media*; semiotica filmului; semiotica artelor plastice; semiotica literară etc. etc.), încât ceea ce voi încerca aici mai jos poate părea o absurditate.

Intenția acestei scurte contribuții e să răspundă întrebării: *ce (mai poate) ține la-un-loc teoria semnelor?* În căutarea unui fundament – sau, și mai bine, a unui *telos* – comun tuturor demersurilor semiotice, vor fi invocați, așa cum am sugerat deja, pe de o parte „părinții” disciplinei; de cealaltă parte, a contemporaneității, sau măcar a unei istorii foarte recente și încă ne-conștientizate, voi așeza opinia unui savant care, în aparență cel puțin, vine oarecum din afară² în această discuție: cea a lingvistului Eugeniu Coșeriu.

1. Origini: trei proiecte semiotice

Există idei despre care se spune că, în anumite perioade, „plutesc în aer” – e oarecum în logica timpului lor ca ele să fie formulate primar, să devină temă de discuție și să producă efecte însemnate. Fără a ști unul despre celălalt, trei gânditori occidentali au proclamat, la finalul secolului XIX și începutul celui următor, necesitatea unei științe, pe numele ei *semiologie* sau *semiotică*, a cărei sarcină ar fi fost să clasifice liminar/să înceapă studiul aprofundat al tuturor semnelor naturale și umane. Charles Sanders Peirce (1839–1914, în America), Ferdinand de Saussure (1857–1913, în Elveția) și Edmund Husserl (1859–1938, în Germania) au insistat asupra ideii că, în modernitate, viața omului presupune o utilizare într-atât de largă

¹ Articolul în genere acceptat drept prima publicație (cu tendință) semiotică a filosofului american e *On a New List of Categories* (Peirce 1867).

² Din afara, cel puțin, a paradigmei care nu doar că dă tonul, dar din interiorul căreia e oarecum obligatoriu să privim astăzi semiotica: a *pragmaticii*. Cum bine se știe, E. Coșeriu – care dedicase critici ample și argumentate structuralismului și gramaticii generative – a refuzat, fără a mai vrea sau a mai apuca să motiveze explicit această decizie, să acorde credit pragmatismului; vezi, de exemplu, interviul acordat lui Lucian Lazăr (Coșeriu 1996).

și complexă a semnelor, încât nici umanitatea, nici lumea obiectual-reală în care aceasta trăiește/la care ea se raportează nu mai pot fi înțelese fără a înțelege pe deplin cum funcționează semnele.

Când însă au avut a caracteriza efectiv această funcționare, formația umană și științifică a fiecăruia și-a spus din plin (și din greu) cuvântul: dincolo de consensul privitor la necesitatea pomenitei științe, proiectele teoretice elaborate (sau măcar schițate) de cei trei diferă categoric.

Ordinea în care voi prezenta aici aceste contribuții nu va fi cea cronologică, ci una care privește gradul de... revoluționarism privitor la răspunsul dat întrebării: *la ce folosesc semnele?* Vom vedea, astfel, că 1) Husserl e, în fond, cel mai „cuminț”/conformist, are o concepție asemănătoare cu cea ce, probabil, tindem și azi să gândim la un mod destul de naiv; 2) Peirce vine cu idei surprinzătoare, punând în evidență o utilitate întrucâtva neașteptată, dar masivă a semnelor în raport cu existența noastră practic-futurologică; iar 3) pentru a-l înțelege și accepta pe Saussure, e nevoie de o capacitate de abstractizare/filosofare mai mare, capabilă să ignore sau chiar să contrazică lucrurile pe care credeam a le ști despre semne și limbaj.

1.1. Husserl și „logica semnelor”

Fenomenologia – cu siguranță, cel mai important curent filosofic al secolului XX – e, oricum am lua-o, „marca înregistrată” cu care gânditorul ce ne preocupă acum s-a înscris, indelebil, în istoria marii culturi occidentale. Însă ea e un produs târziu (primele publicații care o anunță – Husserl 1911/1994, 1913/1998 – apar după ce autorul împlinise 50 de ani) și, tocmai, vine oarecum în contrast cu o (schiță de) teorie a semnelor care privea, inevitabil, medierea pe care acestea o operează în relația noastră cu lumea. E evident că intenționalitatea și intuirea esenței (sau, dacă vrem, *epoché transcendentală* și *reducția eidetică*), cei doi piloni ai fenomenologiei husserliene, presupun, în straturi diferite ale constituirii, o viziune monistă.

La această poziție de maturitate, Husserl a ajuns numai după serioase tribulații (științifice) personale. Format și afirmat, inițial, ca matematician, el pare să fi trecut, în jurul vârstei de 25 de ani, printr-o criză de neîncredere în semnificațiile real-empirice ale aritmeticii. Soluția a fost reorientarea spre un studiu aprofundat al filosofiei, mai exact al psihologiei („din punct de vedere empiric”) dezvoltate de către Franz Brentano. Avem de-a face, așadar, cu clasicul dualism carteziano-empirist, a cărui rezolvare kantiană urma a fi respinsă de către Husserl tocmai fiindcă menține distincția drastică, „fără amestec”, între sensibilitate și intelect: pe de o parte, un domeniu al formalului pur; pe de altă parte, multitudinea concretă a fenomenelor în fizicitatea lor. Și, pentru o scurtă vreme, soluția pe care a găsit-o viitorul fenomenolog a fost, măcar ca potențialitate, triadică: pe lângă studiul, vechi de secole, al conceptelor general-universale, respectiv al realiilor individuale, el a susținut necesitatea unei științe a *instrumentelor de mediere* între aceste extreme.

E vorba de anul 1890 și de lucrarea (niciodată terminată sau publicată) *Zur Logik der Zeichen (Semiotik)* (Husserl 1890/1993) – o tentativă oarecum ratată și

care, spre deosebire de cele ale lui Saussure sau Peirce, nici n-avea să lase în urmă o doctrină sau școală științifică. Dacă o discutăm, pe scurt, acum, e tocmai pentru a sugera motivele nereușitei și, totodată, ale abandonării acestei căi de către Husserl.

Semnele, afirmă el, folosesc la economisirea muncii intelectuale, tot așa cum uneltele și dispozitivele industriale folosesc la economisirea muncii fizice (*ibidem*, p. 30). Poziția *semiotică* de aici poate fi apropiată, cel puțin ca punct de plecare, de cea pe care mai târziu avea s-o adopte pozitivismul. În linii mari, e vorba despre faptul că orice sistem de semne ar trebui să aibă două dimensiuni sau componente: 1) o dimensiune reprezentatională, în care fiecare semn trimite la un anumit (tip de) obiect(e) din realitate și 2) o dimensiune logic-calculatorie, care ne permite să lucrăm cu semne în locul obiectelor, obținând aceleași rezultate ca și când am fi lucrat cu realitățile înseși.

Din păcate însă, în practică lucrurile nu sunt nici pe departe atât de simple. Ade-sea, în comunicarea efectivă, semnele își pierd semnificațiile inițiale – un proces pe care Husserl îl numește *surogare* (*ibidem*, p. 34). Acesta survine cu simpla trecere a timpului, fie odată cu depășirea barierelor interdisciplinare, fie în cadrul procesului de complexificare – ca trecere de la semnele simple la constructele sistematice realizabile cu ajutorul acestora. Exemplul preferat al autorului, în ce privește *surogarea*, e cel al conceptului de *sferă*: ne e cunoscută, din matematică, definiția ei ca loc geometric al tuturor punctelor din spațiul tridimensional euclidian egal depărtate de un punct central; însă omul de rând, atunci când aude vorbindu-se despre o „sferă”, se gândește – arată Husserl – mai degrabă la „un fel de minge” (*ibidem*, p. 33). La fel se poate întâmpla, și din păcate chiar se întâmplă, de cele mai multe ori, cu toate celelalte semne folosite de om în comunicarea socială. Se ajunge, astfel, la semne/concepte ce nu mai (pot) conține exclusiv și complet date autentice despre realitate. Un alt exemplu husserlian celebru e cel al *Africii* (*ibidem*, p. 35): nimeni nu a văzut „trăit” vreodată „obiectul” Africa în totalitatea lui perceptibilă (deci cu adevărat reprezentativ-inteligibilă).

Nu e greu să ne dăm seama că formidabilul instrument care este calculul logic (aici: semiotic) își poate pierde, în condițiile semnalate de către Husserl, exactitatea – dacă nu chiar și decidabilitatea. Dacă de la începutul până la finalul gândirii conceptele își modifică referința... și cu atât mai mult dacă se produc, în cadrul acestui proces, concepte care nu mai au propriu-zis referință, avem – evident – o foarte gravă problemă. Iar aici principalii vinovați spre care tânărul Husserl arată cu degetul sunt, pe de o parte, tendința psihologică a oamenilor de a raționa neriguros (*ibidem*, p. 37–38), și, pe de altă parte, mediul semiotic cel mai surogant cu putință, care nu e altul decât limbajul natural³.

Recapitulând: funcția fundamentală a semnelor e de a reprezenta riguros o realitate/a permite prelucrarea simbolică, în gândire, a acesteia, fără ca rezultatele (sintetice) la care se ajunge să-și fi pierdut din reprezentativitate. Iar incapacitatea

³ „În ce sens limba favorizează gândirea, iar, pe de altă parte, o frânează – iată ceea ce este dezbătut astăzi în orice logică ce tinde spre o eficiență practică” (*ibidem*, p. 48).

noastră de a duce până la capăt, în viața reală, această funcție e un (dublu) defect funciar, atât al ființelor noastre individuale, cât și al principalului nostru mijloc de comunicare, limba.

Soluția găsită *ad-hoc* de către Husserl e, pur și simplu, instituirea (pentru viitor a) unei mult mai mari rigurozități (*ibidem*, p. 42) în construirea atât a semnelor individuale, cât și a sistemelor formale ce le guvernează combinatorica; dar, cunoscând evoluția ulterioară a acestui gânditor, știm că, în fond, recomandarea lui *forte* va fi, tocmai, abandonarea (cel puțin provizorie, dar metodică, de stil cartezian, a) tuturor medierilor și prejudecăților generate de acestea – prin recursul la trăirea fenomenologică pură, ca intenționalitate și eidetică.

1.2. Semnele simbolice și pragmatica

Tot *semiotică* se numește și știința pe care o propune Charles Sanders Peirce; însă un lucru care deosebește din start această teorie de celelalte două e că ea nu privește înseși semnele, ci *semiozele*. Acestea nu sunt niște entități stabile, ci procese aflate, propriu-zis, în continuă desfășurare, obligatoriu triadice – în măsura în care implică un semn (*representamen*), un obiect și un interpretant⁴.

În plus, deși pornește de la prejudecăți asemănătoare celor ale lui Husserl, mai cu seamă cea privind funcția de reprezentare a semnelor, filosoful american evită fundătura în care avea să cadă cel german. Astfel, în doctrina propriu-zis pragmatică, semnele (sau cel puțin categoria cea mai importantă din interiorul tripartiției semiotice, *simbolurile*) nu mai pot fi „citite” ca semnificând, trimitând la o realitate prealabil-existentă. Dimpotrivă, utilizarea și înțelegerea lor trebuie să meargă în linia (celor două formulări ale) maximei pragmatice:

„Să se determine ce efecte care ar putea avea o relevanță practică rațional imaginabilă socotim că are obiectul conceptului nostru. Atunci conceptul pe care îl avem despre aceste efecte este întregul concept pe care îl avem despre acest obiect” (Peirce 1878/1990, p. 143),

respectiv

„Întreaga semnificație intelectuală a unui simbol oarecare constă din totalitatea modurilor generale de conduită rațională care, în funcție de toate împrejurările și dorințele posibile, ar decurge din acceptarea simbolului” (Peirce 1905/1990, p. 202).

Cu alte cuvinte, funcția fundamentală a (utilizării) semnelor nu mai e să descrie stări de fapte deja existente, ci să provoace reacții acționale din partea destinatarilor. Un semn lipsit de referent concret, dar în care comunitatea crede cu putere va fi mai real-semnificativ decât unul perfect adecvat re-prezentării realității, dar care, să zicem, nu e băgat în seamă. Ceea ce nu produce efecte nu funcționează, în fapt,

⁴ „Un semn sau un *representamen* este un prim care întreține cu un secund, numit obiectul său, o relație triadică atât de autentică, încât ea poate determina un terț, numit interpretantul său, să întrețină cu obiectul său aceeași relație triadică pe care o întreține el însuși cu acel obiect. Relația triadică este autentică, adică cei trei membri ai săi sînt legați împreună într-un mod ireductibil la vreun complex de relații diadice” (Peirce 1897–1906/1990, p. 285).

semiotic..., iar asta înseamnă că *nu este semn*, iar trimiterea lui spre obiect e inactivă, punându-l pe acesta din urmă în invizibilitate.

Nu e de mirare atunci că, potrivit lui Peirce, prin acțiunea, în cadrul triadei (semiozei), a *representamen*-ului se produce o dedublare a obiectului și „survin” nu mai puțin de trei tipuri/dimensiuni ale interpretantului⁵.

Pe de o parte, obiectul *imediat*, „obiectul așa cum ni-l arată semnul”, capătă o radicală întâietate asupra celui *dinamic*, obiectul așa cum se găsește el (*dacă se găsește*) în realitatea extra-semiotică. Realist-moralistii educați în vechea metafizică europeană (printre care se numără și autorul articolului de față) au, în mod normal, o reacție de puternică reticență în raport cu această stare de fapte: eticheta (și reclama) unui produs devine mai importantă decât calitățile intrinseci ale acestuia, iar interpretarea/prezentarea unui eveniment în presă, inevitabil distanțată de ceea ce eram obișnuiți a numi conținutul real al acestuia, se impune drept realitate dominantă. Poststructuraliștii s-au grăbit să vorbească despre fenotext (Julia Kristeva), simulacre (Jean Baudrillard), societate a spectacolului (Guy Debord) etc., subliniind preeminența productivă a ceea ce Peirce ar fi numit semioză asupra produsului semnic (a textului nu-neapărat-verbal) și, inerent, asupra obiectualităților strict empirice care îi vor fi stat acestuia la origine. Ba chiar un important semiotician, Umberto Eco, a avut nevoie să teoretizeze mai întâi (când venea dinspre teoriile comunicării, inerent saussuriene) *Opera deschisă*, pentru ca abia după ce-l aprofundase pe Ch. S. Peirce să poată scrie *Limitele interpretării*.

Aceasta, fiindcă explozia și dominanța interpretanților e, mai ales în (post)modernitate, un fenomen evident, pentru care teoria filosofului american pare a fi fost mult mai pregătită decât structuralism-generativismul. Potrivit lui Peirce, avem de-a face cu: 1. interpretantul imediat (numit și emoțional), o reacție cvasireflexă a interpretului (când ne plimbăm liniștiți pe o stradă și din spatele unei porți latră neașteptat un câine, oricare dintre noi va tresări); 2. interpretantul dinamic (zis și energetic) – un întreg proces de gândire emoțional-rațională care, ca să folosim o expresie neoașă, întoarce pe toate părțile evenimentul și 3) interpretantul final, care e un gând stabilizat (de exemplu „câinii latră, nu e mare lucru”), o acțiune în real (mă întorc, sun la poartă, vorbesc cu proprietarul), un alt semn (rostesc, în mijlocul trotuarului, câteva cuvinte tari) sau, cel mai bine – zice Peirce – o obișnuință comportamentală (un tipar de acțiune ce șterge întrucâtva raționarea, re-aducându-ne la acte cvasireflexe..., ca atunci când ne antrenăm pentru un sport sau o meserie manuală).

Și, da, Peirce recunoaște că un pericol fundamental ce planează asupra oricărei ființe umane e ca ea să rătăcească în gândirea-fără-sfârșit, nereușind să iasă din stadiul 2, al interpretantului dinamic –această „boală” a umanității e numită

⁵ Pentru dări de seamă subtile și cuprinzătoare privitoare la aceste distincții și alte concepte peirceiene ce „fac sistem” cu ele (ground, semnificație), vezi cap. *Fundamentele semiozice ale cooperării textuale* în Eco 1991, ca și cap. *Semioza textuală și modelul peircean*, în Vlad 2000, p. 19–42.

*semioză nelimitată*⁶. Însă gândirea sa întotdeauna practică îl determină pe filosof să sublinieze:

„Singurul mobil al gândirii în acțiune e acela de a aduce gândirea la repaus; și tot ceea ce nu se referă la convingere [interpretant *final*, nota mea – D.-C.V.] nu este parte a gândirii înseși” (Peirce 1878/1990, p. 139).

1.3. [Lingvistica și] semiologia

Oarecum paradoxal, celebru între cele trei este proiectul saussurian, în fapt cel mai puțin dezvoltat. Cum bine știe oricare cercetător în științele umane, avem de-a face cu vreo două pagini în celebrul său *Cours...* (vezi Saussure 1913/1998, p. 41–42), cărora li s-au adăugat, nu de multă vreme, câteva fragmente destul de obscure din *Écrits de linguistique générale* (Saussure 2002), editate după descoperirea, în 1996, la Geneva, a unor manuscrise inedite.

Chestiunea saussureiană a semiologiei presupune, în aparență măcar, o circularitate: pe de o parte („cantitativ” vorbind), semnele/textele lingvistice reprezintă doar o parte a teritoriului, mult mai extins și variat, al viitoarei semiologii (la rândul ei subordonată psihologiei sociale). Dar, pe de altă parte, limba reprezintă mult mai mult decât un mijloc oarecare de comunicare – ea este mediul însuși în care (sau materialul primar cu care) se constituie gândirea. Din simplu subdomeniu al semiologiei, lingvistica devine brusc o bază de studiu pentru aceasta, fiindcă limba-jul e modelul prin excelență pentru orice tip de sistem de semne (vezi Saussure 1913/1998, p. 41–42).

Firește, un rol crucial îl joacă aici descoperirea și afirmarea saussuriană a arbitrarității semnului lingvistic, sau, pentru a fi și mai exacti, a *valorii* lingvistice (constituite negativ-opozitiv, într-un sistem care *e o formă, nu o substanță* (*ibidem*, p. 127). Fiindcă, dacă ducem până la capăt consecințele teoriei saussureiene a limbii, atât ideea (să-i spunem, pentru necesitățile noastre de aici, pozitivist-husserliană) că ea ar trebui să reflecte realitatea, cât și cea (peirceană) potrivit căreia semnele mobilizate în semioză (spre exemplu, limba în vorbire) contează mai mult în efectele decât în conținuturile lor sunt, întrucâtva, puse în suspensie.

Pe de o parte, există o ruptură formidabilă între reprezentationalism și teoriile structuraliste, datorată tocmai faptului că semnele fundamentale, cele ale limbii, sunt arbitrare; ele nu *înlocuiesc* obiectele în gândire, ci – dimpotrivă – *constituie primar* o gândire care de-abia apoi poate fi raportată la lucruri. Pe de altă parte, o semiotică de tip structural(ist) va atrage inevitabil atenția asupra vidului persistent, în pragmatica strict acționalistă, între viitorul (măsurabil doar după ce se va fi întâmplat, al) conduitelor influențate de semn și funcționarea însăși (aici și acum, prin raportare la sistem-ca-întreg) a acestuia.

⁶ „[Un semn este] ceva care face ca altceva (*interpretantul* său) să se refere la un obiect la care el însuși se referă (*obiectul* său) în același fel, interpretantul devenind la rândul său un semn și așa mai departe *ad infinitum*” (Peirce 1897–1906/1990, p. 274).

1.4. Synopsis

Compararea atentă și completă a acestor trei teorii ar trebui să ocupe pagini întregi; aici vom schița doar câteva idei importante:

- Toți acești teoreticieni subliniază necesitatea stringentă a unei științe generale a semnelor: viața socială modernă se găsește în impas, e tot mai greu inteligibilă câtă vreme nu avem o astfel de teorie – și o practică analitic-productivă dezvoltată pe seama ei. Ideea care, mai mult sau mai puțin explicit, îi motivează pe tustrei e că toată gândirea umană se face în semne – că, în consecință, ele (și „logica” lor) determină în mod categoric structura subiectivă, intersubiectivă și în cele din urmă obiectivizată a cunoașterii, deci și a lumii așa cum o știm noi.
- Cum spuneam, formația intelectuală joacă un rol important în modul cum se organizează, în cele din urmă, cele trei proiecte. Avem de-a face cu reprezentanți ai celor trei tipuri fundamentale de științe⁷: un matematician (Husserl), un „inginer” (Peirce) și un filolog (Saussure). Cum era și firesc, noua știință imaginată de către fiecare poartă însemnele problematicii respectivei domenii: *ce semnificație reală au semnele sistemelor strict logic-formale?* (Husserl); *ce efecte putem obține, și cum, prin utilizarea reală a semnelor?* (Peirce); *cum se constituie, autonom față de realitatea atât subiectivă, cât și obiectivă, domeniul și semnificația textelor?* (Saussure).
- O modalitate destul de spectaculoasă, dar deloc întâmplătoare, de a caracteriza diferențierea dintre cele trei semiotici e să o raportăm la dimensiunile clasice ale axei timpului. Semiotica lui Husserl se relaționează cu trecutul: semnele prezintă ceva care e deja aici, și marea dramă care apare e atunci când ele își trădează (cel puțin ca exactitate) funda(ment)area. Pentru Peirce, important e doar viitorul (în termenii de azi, am spune că poziția lui e meliorist-futurologică) – problema cea mai dificilă rămânând cea a măsurării/evaluării semnificației, câtă vreme efectele semiozei nu s-au produs încă. În fine, funcționalitatea sistemului semiologic (de la Saussure) e întotdeauna prezentă (*sincronică*): el ne poate arăta *cum* și *ce* semnifică semnele, dar mai puțin ce legătură au produsele acestei semnificări, ca întemeiere sau consecințe, cu lumea reală, „extralingvistică”.

2. Semiotica actuală ca dominanță a pragmaticii

Astăzi, știința generală a semnelor (mai ales în aplicațiile ei concrete) este radical controlată de către teoriile și metodele investigative de tip pragmatist. Există, pentru aceasta, o explicație istorică și una sistemică.

Prima e simplă în exprimare, deși complexă în nenumăratele amănunte și influențe care ar trebui pomenite: secolul XX a fost, în științele limbajului, dominat de

⁷ Așa cum le-au separat Aristotel, G. Vico și – în descendența lor măturisită – întemeietorul lingvisticii integrale (cf. Coseriu 1994, p. 23, în cadrul conferinței intitulate *Filosofia limbajului*): științe 1. naturale, 2. pur formale, logico-matematice, 3. culturale (umane, ale spiritului).

patru paradigme fundamentale, dintre care trei s-au înlocuit, în timp, una pe cealaltă: structuralism (mai ales în deceniile 6–7), gramatică generativă (după '65, până spre anii optzeci), pragmatică (de atunci până azi și, foarte probabil, o bună bucată de vreme de-aici înainte). În paralel cu constituirea lingvisticii transformazionale, Eugeniu Coșeriu a dezvoltat o alternativă – lingvistica integrală – la toate cele trei „școli” de gândire lingvistică anterior menționate. Această teorie e însă, cel puțin deocamdată, departe de a fi înlocuit pragmatica în ce privește dominanța.

Explicația sistemică e, cel puțin în ce privește semiotica, și ea elementară (și prin aceasta foarte convingătoare): dintre paradigmele menționate, singura care se auto-asumă, din start, ca fiind mult-mai-mult-decât-lingvistică e pragmatica. Astfel, dacă direcția „integrată” deschisă de un Oswald Ducrot asumă, dar și depășește radical moștenirea saussureiană și structuralistă, mișcându-se dinspre analiza semnificațiilor limbii către cea a sensului discursului (ca enunțare, eveniment) (Moeschler–Reboul 1994/1999, p. 72–82), în pragmatica „radicală” (cognitivă), de tip Dan Sperber și Deidre Wilson, se specifică din start că limba e doar unul (și nu obligatoriu cel mai important) dintre sistemele de *input* informațional, în vreme ce obiectul cercetării trebuie să îl constituie capacitatea și mecanismele inferențiale cu ajutorul cărora modulul central, pragmatic (*ibidem*, p. 83–94), al creierului/cogniției face sens în înțelegerea/modificarea realității.

Cu alte cuvinte, modelul semiotic inerent-dominant e unul ale cărui sorginți (și a cărui filosofie mai mult sau mai puțin ascunsă, însă întotdeauna influentă) trebuie căutate în opera (și viziunea) lui Charles Sanders Peirce.

3. Semiotică vs hermeneutică a textului

Ajunși în acest punct al discuției, va trebui să observăm că avem o problemă.

Ca să fie (cât mai) practică (a se citi: utilă), semiotica ar trebui să ne dea traseele, cât mai scurte și desfășurate după hărți cât mai sistematic-precise, de *citire* a oricărui *text* (iar aici acest cuvânt trebuie înțeles în sensul cel mai larg: a oricărei manifestări materiale cu caracter sau măcar potențialitate semiotică). Semiotica ideală ar fi, astfel, o știință descriptiv-taxonomică (în ce privește mijloacele de expresie/constituție semnică) și normativă (în ce privește capacitatea noastră, ca destinatari ai unor procese de comunicare, de a pricepe corect și exact ce ni se „spune”). Ultimativ, scopul ei esențial ar fi să reducă interpretarea (virtuala și adesea reala ei multiplicitate) la *decod(ific)are*. Iar „dincolo”, pe latura productivă, ea ar fi similară cu o retorică (post)modernă, oferind utilizatorului un ansamblu cât mai variat și efectiv de tehnici persuasive⁸.

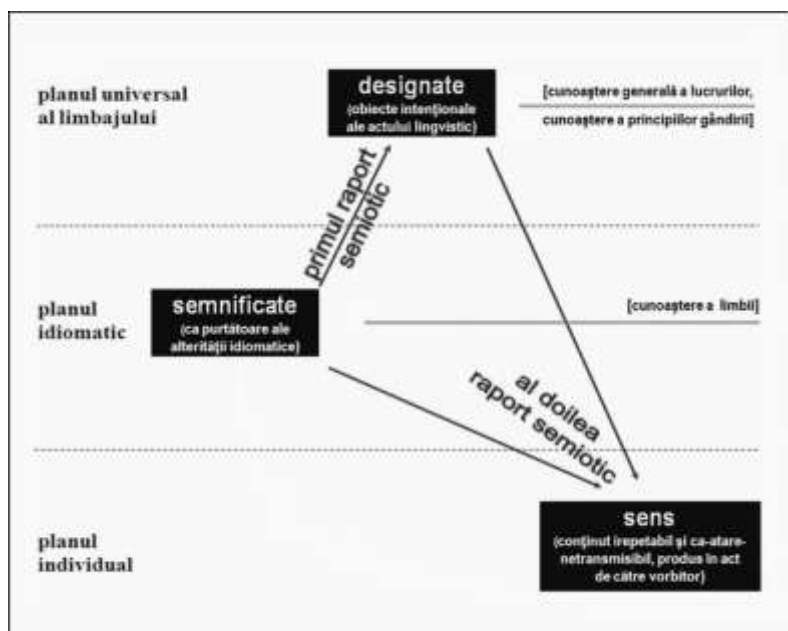
Or, acest efort de limitare a interpretării pune pragmatica în contrast cu o disciplină mai întâi teologică, mai apoi filologic-filosofică tradițională în istoria occi-

⁸ Privite din afara filosofiei pragmatice, acestea ar putea fi – și sunt adesea – numite tehnici *de manipulare*. Dar aceasta e o reminiscență a modului de a gândi rațional-moralist al vechiului continent, pe care – tocmai – Ch. S. Peirce se străduia să-l depășească.

dentală: cu *hermeneutica*. Mai ales prin instanțierile ei mai târzii (de la un Schleiermacher la Gadamer sau Ricoeur), aceasta recunoaște și afirmă pluralitatea interpretărilor nu doar ca pe o posibilitate-limită, ci ca firescul însuși. E o situație oarecum paradoxală, fiindcă știința (sau *arta*) care vine dinspre semnele lingvistice, hermeneutica, insistă asupra variabilității lecturilor posibile, pe când cea care vine dinspre multiplicitatea situațiilor concrete, semiotica, e în căutarea unei reducții cât mai radicale a interpretării.

În demersul nostru de aici însă, contează mai puțin relevarea acestui paradox, cât menționarea unei posibile soluții privitor la relația dintre semiotică și hermeneutică.

Cum bine știm, Eugeniu Coșeriu vorbește despre două raporturi semiotice, dezvoltate în interstițiile (și, mai cu seamă, în autoconstituirea actului lingvistic) dintre cele trei planuri ale limbajului⁹:

Primul raport semiotic (trecerea de la limbă la vorbire și constituirea „lumii” designaționale plecând de la semnificate, prin procedeele actualizării-determinării și cu utilizarea cadrului/*entornos* (Coseriu 1955/1967, *passim*) este, în linii esențiale, codic. Pe de o parte, emițătorul aplică reguli deja specificate fie în sistemul limbii (ca semnificate în sensul clasic, structuralist al cuvântului), fie în tradiția utilizării ei (ca semnificate „procedurale”, cum le numește pragmatica integrată/teoria discursului). De cealaltă parte, destinatarul se află, realmente, în postura pasivă despre care vorbea Saussure în *Cours...* – dacă mie, vorbitor nativ de română și care n-am

⁹ Privitor la diferențierea între primul și cel de-al doilea raport semiotic, vezi Coseriu 1981/1997, p. 75–77.

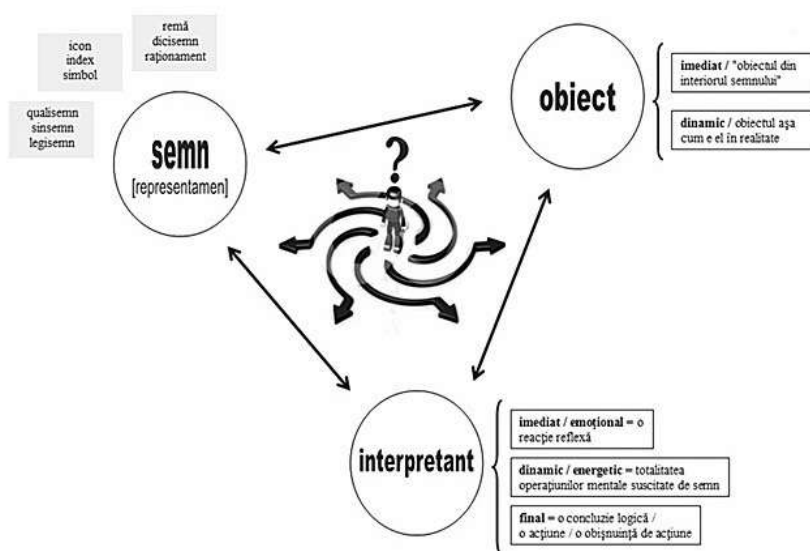
urechile astupate, îmi vorbește cineva despre o portocală albastră, cubică, nu voi putea (în ciuda inconsistențelor clare cu realitatea) să-mi imaginez, în primă instanță, un măr „normal”, verde-gălbui. *Vorbirea* își produce propria designare¹⁰ – și mai întâi voi înțelege ce stare de fapte îmi e descrisă (mai exact: constituită) și abia pe urmă, eventual, mă voi gândi că nu există portocale albastre.

Dar deja această gândire, ca și eventual toate reacțiile mele discursiv-practice, țin de cel de-al doilea raport semiotic. Aici pasivitatea mea dispare și mă trezesc „aruncat” în domeniul interpretării totodată libere și responsabile. Adică: nu există, propriu-zis, nicio interdicție ca eu să înțeleg orice, dar trebuie și să fiu pregătit a justifica argumentativ interpretarea particulară pe care o produc.

Pentru a stabili o corelație cu ce afirmam mai sus: tratarea științifică a primului raport semiotic este [*de*]codificare – ea se supune idealului semiotic al *unicității*, indiferent dacă investigăm în amonte designării spre a găsi procedeele determinării și ale cadrului, sau ne postăm în poziția emițătorului și re-constituim codic producția vorbirii. În schimb, oricât de descurajantă ar fi această veste pentru semioticieni, cel de-al doilea raport semiotic ne pune, cel puțin ca receptori, într-o poziție ireductibil *hermeneutică*: trebuie să acceptăm din start că interpretarea noastră e una dintre cele posibile și să-i justificăm posibilitatea/probabilitatea/chiar autoritatea prin constituirea unei... alte argumentații discursive.

4. Peirce/ Coșeriu: paralelă și contrast

4.1. Să ne amintim, folosind de data aceasta și o ilustrare grafică, modul în care înțelegea Charles Sanders Peirce *semioza*:

¹⁰ Am argumentat această idee, spre exemplu, în Vilcu 2002–2003, p. 148–151.

Caracteristica fundamentală a acesteia, cum am mai spus, e de a fi un proces (potențial) fără oprire, pentru simplul fapt că interpretantul final poate fi și chiar este, adesea, declanșator înspre o nouă triadă. Cât despre faptul că am ales a figura individul uman (marcat cu un semn, mereu deschis/activ, al întrebării) în interiorul triadei semiotice... aici, probabil că Ch. S. Peirce, care milita mereu pentru totala de(z)-antropomorfizare a semioticii, n-ar fi fost foarte mulțumit. Oricum însă, e mai judicios să plasăm subiectul/eul acolo decât în postura pe care filosoful american i-o interzicea în mod explicit: cea a interpretantului, care, insistă Ch. S. Peirce, nu trebuie confundat cu interpretul. Cel de-al treilea actant al semiozei nu e un om (asta ar denivela sistemul), ci un gând, o acțiune sau un alt semn.

Care e, așadar, locul nostru ca subiecți ai activității semiotice, dar și ca savanți/analști preocupați de explicitarea ei? Avem, tocmai datorită reticenței explicitate a filosofului, destul de puține indicii pentru a răspunde acestei întrebări; cele mai prețioase/grăitoare dintre acestea par a fi cele care țin de misteriosul teren al metafizicii peirceiene – mai precis, faimoasele sale *categorii cenopitagoreice* (sau *fane-roscopice*).

Primeitatea (*Firstness*), Secunditatea (*Secondness*) și Treitatea/Terțiaritatea (*Thirdness*)¹¹ sunt concepte fundamentale care controlează, dacă se poate spune astfel, din adânc întreg sistemul de gândire peircean. Totul, în semiotică, este triadic, de la însăși definirea semiozei la bazele și arhitectura clasificării semnelor. Spre a oferi doar un exemplu, celebru, criteriile potrivit cărora se desfășoară această taxonomizare sunt: 1. după cum este semnul în el însuși (adică o Primeitate); 2. după relația semnului cu obiectul (ca Secunditate); 3. după cum interpretantul vede semnul și relația lui obiectuală (iar aici avem o Treitate). Mai departe, în interiorul acelei subclasificări care domină și azi radical semiotica, iconul (bazat pe o similaritate) se justifică în calitate de Prim, indexul (aflat în relație contiguă cu obiectul său) e un Secund, iar simbolul (convențional) e un Terț.

Cum, însă, toată gândirea noastră se desfășoară în simboluri (iconii sau indecșii ne pot prilejui contactul cu realitatea empirică, însă cu aceste tipuri de semne nu se poate face calcul logic sau inferențial), trebuie acceptat că omul se găsește din start în Treitate¹². Traducând această idee în termeni non-peirceieni, mediul nostru primar nu e cel natural-empiric: propriu-zis, *înainte* de a ne afla printre obiecte, noi trăim printre semne. În ce privește întrebarea, aproape imposibil de oprit: *cât de*

¹¹ Începem cele trei cuvinte cu majusculă, fiindcă Peirce însuși le nota astfel.

¹² „Pentru mine, care de patruzeci de ani examinez problema din toate punctele de vedere pe care le-am putut afla, neputința Secundității de a acoperi tot ceea ce se găsește în intelectul nostru este atât de evidentă, încât nu văd cum aş putea convinge pe cineva care nu ar fi deja convins de aceasta. Și totuși, constat că un mare număr de gânditori încearcă să construiască un sistem fără să pună vreo treitate în el. Printre ei sunt unii din prietenii mei cei mai buni, care recunosc ei înșiși că îmi sunt îndatorați pentru anumite idei, dar care nu și-au însușit niciodată lecția cea mai importantă. Firește, este foarte bine ca Secunditatea să fie investigată în profunzime. Doar în felul acesta se poate pune în evidență caracterul indispensabil și ireductibil al Treității, deși pentru cel care este dotat pentru a o înțelege este suficient să se spună că nu putem obține o ramificație a unei linii punând o linie în prelungirea alteia” (Peirce 1897–1906/1990, p. 234).

mare e prăpastia pe care ele, semnele, și condiția semiotică pe care ele ne-o impun, o sapă între noi și realitatea reală? – ea e, tocmai din punct de vedere pragmatist, absurdă.

Semiotica peirceană se izolează, astfel, oarecum paradoxal, tocmai de ființele concrete a căror viață (și „condiție”) este, în fond, eminentemente semiozică. Iar dacă există o slăbiciune majoră a, altfel excepționalei, științe generale a semnelor așa cum a gândit-o filosoful american – ea constă în nonconștientizarea statutului ei epistemologic de *știință a culturii*.

4.2. Radicalitatea schimbării de viziune (privind realitatea lumii și a viețuirii umane raportate la ea) inerentă în semiotica peirceană a Treităii rămâne, totuși, foarte puțin transparentă. Aceasta se datorează, desigur, și vremelniciei cu care a apărut ea, istoric vorbind – avea să fie nevoie de un Cassirer, un Gadamer, un Ricoeur etc. pentru ca rolul determinant, în constituirea oricărei fenomenalități inteligibile, al sistemelor simbolice să înceapă a fi recunoscut. Dar și Peirce însuși poartă, dacă putem spune astfel, o „vină” pentru întârzierea cu care avea să fie înțeles (a trebuit să treacă mai bine de un secol înainte ca lingvistica modernă să redescopere/să valorifice formidabila lui contribuție): orientarea lui spre semiotică, „venirea” lui în acest teritoriu au fost ale unui realist (empirist)¹³ inițial-convins că undeva, la capătul efortului de dare-la-o-parte a vălurilor constituite de semne și de incompletitudinea cunoașterii, va descoperi o lume substanțială, autosuficientă. În foarte mare măsură, așadar, descoperirile fundamentale pe care le-a făcut (rolul simbolurilor, maxima pragmatică, categoriile cenopitagoreice – în principal Treitatea) au venit *în contra* a ceea ce el căuta. Avem, aici, și o explicație pentru îndelungatul con-de-umbră în care a stat această parte a gândirii sale, dar și un motiv în plus de admirație: onestitatea intelectuală a acestui savant a fost exemplară, în măsura în care el a acceptat și prezentat cu acuratețe răsturnarea de perspectivă căreia îi fusese supus.

Din acest punct de vedere, Eugeniu Coșeriu a fost radical avantajat. Trăitor „după” Ferdinand de Saussure, cunoscător și adept al ideilor humboldtiene privind răsturnarea și relativitatea lingvistică, gânditor contemporan cu (și pe deplin auto-inițiat în) fenomenologia transcendențială, în fine, cunoscător al operei corifeilor moderni ai științelor culturii, pomeniți în alineatul precedent, lingvistul român n-a avut a face altceva decât o (ce-i drept, magistrală) sinteză a tuturor acestor idei. Temeliile acestei sinteze sunt ideea funcției semnificative ca motor fundamental (și *telos* intrinsec) al limbajului (*logos semantikos*), ca și cea a trihotomiei planurilor – universal, istoric și individual.

O semiotică integral(ist)ă, propriu-zis, nu există și nu e câtuși de puțin clar că savantul român ar fi acceptat așa ceva. Unul din punctele *forte* ale teoriei lingvis-

¹³ „Realul, așadar, este cel la care duc în cele din urmă informația și raționarea și care, de aceea, este independent de capriciile mele sau ale dumneavoastră. Astfel, originea însăși a conceptului realității arată că el implică în mod esențial ideea unei comunități [...] fără limite precise și capabilă de o creștere definită a cunoașterii” (Peirce 1968/1990, p. 103).

tice coșeriene e tocmai faptul că ea își fixează întotdeauna, cu claritate și strictețe, propriile limite. Conceptele și viziunea ei (în ansamblu, ca și în amănunt) sunt cu adevărat operatorii doar în domeniul limbajului uman ca limbă, vorbire și text..., iar în cazul acestuia din urmă, doar atât cât ne păstrăm în zona semanticii, fără a trece în apofantic, pragmatic sau poetic – direcții (secundare, adăugate) de intenționalitate ale utilizatorului/vorbitorului, nu ale limbajului însuși.

Putem oare extrapola dinspre simpla utilizare a unui termen (așa cum am spus, „mișcările” actului lingvistic între planuri sunt numite de către E. Coșeriu raporturi *semiotice*) înspre schițarea unei științe „coșeriene” a semnelor-în-general? Aceasta e o întrebare mult prea dificilă, căreia nu i se poate răspunde aici. Mai mult: acestei întrebări nu i se poate răspunde declarativ, ci doar prin tentative efective de construcție a unei atari semiotici.

Ce putem însă face – și am anunțat de la început această intenție – e să *menționăm* cum s-ar vedea, din punct de vedere integralist, activitatea semiotică umană. Am arătat deja, mai sus, că primul raport semiotic e esențialmente codic (sunt așa-dar șanse mult mai mari, pentru o știință descriptivă care se dorește sistematică, să-l abordeze pe acesta), pe când cel de-al doilea e hermeneutic. Or, această recunoaștere/statuare de către E. Coșeriu a libertății/responsabilității individului vorbitor (și... ascultător-înțelegător) în configurarea *sensului* (conținut specific al planului textual) poate fi, și în opinia noastră trebuie pusă în corelație cu noțiunea *interpretantului* și cu teoretizarea, în filosofia peirceană, a situații noastre într-un univers dominat de Treitate.

Diferența rezidă, evident, în faptul că integralismul nu afirmă niciodată vreo ad-versitate față de antropomorfismul (sau, dacă vrem, față de caracterul antropologic al) teoriei lingvistice (și potențial semiotice), ba dimpotrivă. Cele două raporturi semiotice nu se fac *fără om* (chiar dacă din schematizarea lor propriu-zisă acesta lipsește). La fel ca în schematizările structuraliste (dar depășind tocmai anti-umanismul inerent mai ales „ortodoxiei” saussureiene), există o poziție „la stânga” și una „la dreapta” actului lingvistic. Atât doar că la Coșeriu aceste poziții nu sunt ale unui emițător/receptor care fac o simplă activitate codică, ci aparțin unui constructor-de-lumi (și mai ales de sens) la polul productiv, unui interpretator-al-acestora (și autor, oarecum în oglindă, al propriului sens) la cel receptiv. Iar ceea ce propriu-zis „trece” de la unul la celălalt nu e, vorba lui Wilhelm von Humboldt, simplă transmisie materială de informație (Humboldt 1835/1974, p. 195), ci incitare-reciprocă-la-resemnificare. A întregului, a totului, cu fiecare vorbire-discurs, cu fiecare semioză.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Coseriu 1955/1967 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, în idem, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Gredos, Madrid, 1967, p. 282–323.

- Coseriu 1981/1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1997.
- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*. Ediție de E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeț, S. Dumitrăcel, Iași, 1994 (supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, 1992–1993).
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Ființă și limbaj*. Interviu cu E. Coșeriu realizat de Lucian Lazăr, în „Echinox”, 1996, nr. 10–12, p. 3–6.
- Eco 1978/1991 = Umberto Eco, *Lector in fabula*, Editura Univers, București, 1991.
- Humboldt 1835/1974 = Wilhelm von Humboldt, *La différence de construction du langage dans l'humanité et l'influence qu'elle exerce sur le développement spirituel de l'espèce humaine*, în idem, *Introduction à l'oeuvre sur le kawi et autres essais*, Seuil, Paris, 1974.
- Husserl 1890/1993 = Edmund Husserl, *Despre logica semnelor (Semiotică)*, în idem, *Scrieri filosofice alese*, Editura Academiei Române, București 1993, p. 17–50 (*Zur Logik der Zeichen (Semiotik)*), scrisă în 1890, publicată în E. Husserl, *Gesammelte Werke [Husserliana]*, vol. XII, Nijhoff, The Hague, 1970.
- Husserl 1911/1994 = Edmund Husserl, *Filosofia ca știință riguroasă*, Editura Paideia, București, 1994 (ediția originală: *Philosophie als strenge Wissenschaft*, în „Logos”, I, 1911, nr. 11, p. 289–341).
- Husserl 1913/1998 = Edmund Husserl, *Idées directrices pour une phénoménologie et une philosophie phénoménologiques pures*, tome premier. *Introduction générale à la phénoménologie pure*, Gallimard, Paris, 1998 (ediția originală: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, în „Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung”, I, 1913, nr. 1, p. [1]–323).
- Moeschler–Reboul 1994/1999 = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1999.
- Peirce 1867 = Charles Sanders Peirce, *On a New List of Categories*, în *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, VII, 1868, p. 287–298 (comunicare prezentată în 14 mai 1867).
- Peirce 1878/1990 = Charles Sanders Peirce, *Cum să facem ca ideile să ne fie clare*, în Peirce 1990, p. 131–157.
- Peirce 1897–1906/1990 = Charles Sanders Peirce, *Fragmente semiotice*, în Peirce 1990, p. 268–331.
- Peirce 1905/1990 = Charles Sanders Peirce, *Ce este pragmatismul*, în Peirce 1990, p. 177–202.
- Peirce 1968/1990 = Charles Sanders Peirce, *Cîteva consecințe a patru incapacități*, în Peirce 1990, p. 67–107.
- Peirce 1990 = Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Saussure 1913/1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998.
- Saussure 2002 = Ferdinand de Saussure, *Ecrits de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 2002.
- Vîlcu 2002–2003 = Cornel Vîlcu, *De la semnificat la designat. Excurs despre logos semantikos*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII–VIII, 2002–2003, p. 141–157.
- Vlad 2000 = Carmen Vlad, *Textul aisberg*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000.

THE STRUCTURE OF SEMIOTICS:
HUSSERL, PEIRCE, SAUSSURE, COSERIU
[Abstract]

A comparison is sketched between three different and yet convergent projects for a "general science of signs" - those pertaining to Charles Sanders Peirce, Edmund Husserl and Ferdinand de Saussure - the main purpose being to rediscover and re-analyse the original basic questions (and answers) which made this science not only possible, but utterly necessary. The main object of our discussion is the role played by signs (human, intentional, especially linguistic signs) not merely in expressing / describing states of facts or some brute reality already existent, but in the constitution

itself of what we use do call "reality". Towards the end, a fourth contribution, pertaining mainly to text linguistics, is brought into light - the one of Eugenio Coseriu. His model of the double semiotic articulation in texts allows us to elaborate a possible semiotic development for integral linguistics and to set it in parallel with Peirce's triadic theory of semiosis.

Cuvinte-cheie: *semiologie, semioză, fenomenologie, pragmatică, structuralism, lingvistică integrală.*

Keywords: *semiotics, semiology, semiosis, phenomenology, pragmatics, structuralism, integral linguistics.*

*Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
cornel.d.vilcu@lett.ubbcluj.ro*